

Силвия Николова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, МП „Литературознание“

„ПРИПОМНЯНЕ-ПРЕПРОЧИТАНЕ-ПРЕОСМИСЛЯНЕ“: „КАКЪВ НИ Е ПАИСИЙ“ ОТ СИРМА ДАНОВА

Сирма Данова. *Какъв ни е Паисий. Християнство и национализъм в културната биография на „История славянобългарска“*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2024.

В последните семинарни занятия по „Литература на Българското възрождане“ симптоматично пролича овладяното, ала заразително пристрастие на Сирма Данова към мястото на Паисий Хилендарски като особен вид конструктор или по-точно – около което се фокусираше нейният изследователски интерес – субстрат на терена на националната културна идентичност. Тогава не знаехме, че привилегироването на този въпрос е свързано с актуалната ѝ научна работа, не си давахме сметка, че този труд ще бъде нейната лебедова песен.

Неслучайно ще е настояването ми за изработването на разказ тук – Сирма Данова умееше да увеличи аудиторията си с блестящия си усет към фините интонации на езика, които естествено подплатяваше със сериозния научен заряд на почти фабулното си говорене. По такъв начин звучи и тонът на последната ѝ книга, целеположена като плавен и проникновен културноисторически сюжет, който прави опит да отговори на въпроса какъв ни е Паисий.

Монографията „Какъв ни е Паисий. Християнство и национализъм в културната биография на «История славянобългарска»“ беше публикувана посмъртно през изминалата 2024 г. В композиционно и съдържателно отношение остава формално недовършена. Важна роля в

процеса на издаването в този смисъл изиграва съставителят и редактор Надежда Стоянова¹, прецизно работила с личния архив на Сирма Данова.

Незавършените части на изследването виждаме обаче обособени като заглавия в книгата – посочващи про-

¹ В предисловието си към книгата тя отбелязва и безценната помощ, която е получила от фигура, пожелала анонимност.

блемни полета и очертаващи смисловия обхват на научния труд. Присъствието им като междинни звена е ценно най-вече с оглед на структурното оцеляване на проекта на авторката. Те седят, очакващи продължение, но и застинали в собствените си сковаващи граници: едновременно се самоизчерпват и задават импулс за потенциални научно-изследователски линии и доразгръщане. Резултатът на това съставителско и редакторско решение по особен начин отвежда към идеята на Агамбен за фундаменталните основания и порядъка на всяко произведение на мисълта, което „не може да бъде завършено, а може единствено да бъде изоставено (и евентуално – продължено от други)“².

Включването на приложенията в края е от особено значение за продължението – и то собствено с работата на Данова като допълване в официално обособената (не)завършеност на текста. Тези приложения са важна брънка в осмислянето на културната биография на Паисий и неговата „История“. Споделят ценния словесен опит, предназначен за университетската аудитория (Приложение 2), но и уплътняват идейния обем на изследването с общо проектосъдържание (Приложение 1) и някои бележки, отнесени към понятието за истина (Приложение 3).

Макар и с неохота, невъзможно е да не се отбележи и едно проблематично обстоятелство, независимо пряко от волята на авторката. Будещата недоумение корица е решена естетически неоправдано по начин, имащ твърде малко общо със съдържателно-концептуалния облик на книгата. На читателите не остава друго, освен с примирение да мислят

художественото оформление, работещо всъщност подривно, в плана на някаква ни повече, ни по-малко неясна, невинна условност. Защото научноизследователският импулс на Сирма Данова изгражда фигурата на Отец Паисий не толкова като изпразнена от съдържание образност, която, окачена на закачалката на историята, поема нови и нови символни фиксации, но като неизбежен, преминаващ през исторически периоди и идеологически ракурси, валидатор на ценностен ресурс. И това, разбира се, е ценностният ресурс на българската културна идентичност.

В своята културологична насоченост монографията си поставя за цел да реконструира общоисторическия наратив на символната обработка и ново производство на мита за Паисий. А настояването за „припомняне-препрочитане-преосмисляне“ (с. 200), изглежда, организира работата в структурно-методологическо отношение. Сирма Данова стъпва върху сериозен корпус от изследователски трудове, засягащи през различни ракурси идеологическо производство на значения, върху масивен документален и архивен материал; привежда и прочита си на различни видове аудио-визуално изкуства, които със специфичните си изразни средства работят активно за конструирането на сюжет, удържан в институционално определени ценностни измерения. Имплицитно седи заложена и амбицията за проследяване на по-едри проблеми на националната културна идентичност, която конструира себе си веднъж посредством опорите от времето на Възраждането като общосподелим фундамент, а после – през ценностната им актуализация.

Книгата дава своя влог в подетата през 90-те академична линия на „ре-визии на мита“ чрез очертаването на продуктивното напрежение между лек-

² АГАМБЕН, Дж. *Употребата на телата*. Прев. В. Калинов. София: Критика и хуманизъм, 2024, с. 12.

семата „вина“ и акта на идеологическо мотивирано оневиняване на българския народ по силата на преводачески решения. Стъпвайки върху наблюденията си за „оневиняващите реторики“ (с. 41), Данова привнася нов момент в идеологическото моделиране на „Историята“ като субстрат за изграждане на националистически разказ през концепта за народа като жертва.

Оттам нататък като акцент на изследването може да изведем търсенето на образа на Паисий, проблематизирането на символния му ресурс, впряган в утвърждаване на разнопосочен истинен порядък презменящите се идеологически режими. Примерите са твърде интересни: легитимирането на монархията, но и на атеистичната политика през комунизма и др. Всичко това говори за разпознаване на „Историята“ като общо място на търсен идентитет; за провиждане в „Историята“ на мощно средство за разпределяне на ценностен капитал.

През различните идеологическите дискурси на прочит и актуализация в историческото си битие „Историята“ и нейният автор са символно усвоявани по противоречащи си или странно преплитащи се начини. Разночетенията работят активно и през комунистическия режим на терена на питането „единно ли е понятието «национализъм»“ (с. 76). Тъкмо тези механизми на регулиране на смисъл проследява авторката – в тяхната пределна подчиненост на исторически обусловена идеологическа парадигма, но и в съвкупността им от фактори, довели до съвременния облик на митологемата Паисий Хилендарски.

Във времето на десния проект на Всебългарския съюз „Отец Паисий“ и едноименното списание патронът Паисий се припознава като фигура-идеал, утвърждаваща общностния дух и търсеното в онези години единство; фигура,

запълваща липсващата позиция в общия план на „криза на символите“ (с. 53). Метафизичната реторика, звучаща от страниците на списанието, е обвързана с предложението от Данова понятие митонационализъм. Тази линия на интерпретация продължава и в контекста на честването на Празника на Отец Паисий. Идеологическата нестабилност трябва да се преодолее в опитите за изграждане на „единен образ“ (с. 70). Всички жестове на образно и смислово моделиране обаче са все още в особен начален стадий, оголващ общата неоформеност на символния ресурс и неяснота на ценностния порядък.

Решителни стъпки в посока към производство на значения прави комунистическата власт. В частта, посветена на контекста около честванията на 200-годишнината от написването на „История славянобългарска“, идеологическите процедури по прочит на ролята на Паисий в консолидирането на културната общност се преподновяват. Марксисткото моделиране стабилизира нови идейни обеми, решително скъсващи с времето преди Девети, но и неизбежно повтаря установени механизми по управление на смисъл. Фино работейки с различни определителни маркери като новият Паисий и през експлициране на ценностно присвояване с въпроса чий е Паисий през 1962, Данова извежда модела на разподобяването и сглобяването наново чрез валидиращите техники. Опорните точки в изследователската призма са категориите национализъм и интернационализъм. Тяхното засрещане и отблъскване говори за неединната политика по производство на значения в контекста на комунистическата власт и в по-общ план – за нестабилността при поредното институционално усвояване на фигуративния потенциал *Паисий Хилендарски*.

Система от репрезентации активно

съдействия за неяснотата на образа на Паисий. Данова обръща внимание на фиксацията върху т. нар. „телесен ресурс“ (с. 87). Производството на история в контекста на социалистическата културна политика чертае стратегии за конструиране в рамките на символното пространство на „революционното тяло“, но и на „секуларизираното тяло“ (с. 109). По същия начин всъщност сработва и идеологическата стратегия от края на XIX век, но по обратния символен ред – Паисий на Вазов и Мърквичка е състарен и уседнал, докато „новият Паисий“, vyplътен в реален образ във филма „Легенда за Паисий“ (1963), носи живителния сок и революционен плам на младостта. През инструментариума на друг вид изкуство операта „Паисий Хилендарски“ (1959) от Найден Геров също може да се мисли в този идеологически порядък.

Съществен е и приносът на работата със собствено християнския дискурс, обслужващ паметта на Отец Паисий. Данова прецизно проследява утвърждаването на светостта във взаимното надхитряване между институциите. Твърде иронично обстоятелство предвид заложената от Паисий в „Историята“ представа за „културна идентификация“ посредством „битието на държавата и църквата“³.

Монографията превежда през митологизиращите и демитологизиращите дискурси, работещи по усвояването на фигурата на Паисий Хилендарски през периода от Освобождението до времето на Прехода и новото хилядолетие. Приведени са различни аспекти в процедурите по моделиране и трансформации на Паисий – през честването на паметта му, търсенето на „правилната“ му визуална репрезента-

ция, производството на святост, прицелени в конкретни идеологически ефекти, до „фетишизирането на Историята“ (с. 200) от края на 90-те като социална реакция, подбудена от патриотичен импулс. Заедно с това са припомнени релативистично работещите академични интерпретации, правещи опит за усъмняване в неоспоримото. Към края на изследването Данова поставя съществения въпрос „какво остава от личността, когато, изследвайки я, реконструираме нейните идеологически направи?“ (с. 176). Въпросът остава отворен, но цялостната работа на авторката върху културната биография на Паисий и „Историята“ му задава важни подстъпи към проблема.

В по-общия план на изследването имплицитно се прокрадва и остро зазвучало то през 90-те питане защо сме такива. Работата на Сирма Данова предлага опит за отговор през очертаването на конкретно културноисторическо поле, оголващо механизмите за присвояване и идеологическата обработка на Паисий Хилендарски. Това неизменно води до разширяване на параметрите на проблематиката на възпроизводството на културна идентичност в националния исторически наратив.

Дори в своята незавършеност книгата удържа високия научен залог, който си е поставила, и представлява ценно свидетелство за нееднозначната роля на мита *Паисий* в културната ни история. В заложените, но недоизработени идейни точки се препотвърждава мисленето на Агамбен за потенциите на незавършеността; в съставителската намеса проличават начините за актуализиране на делото на автора чрез собственото му слово и търсачески импулси; в завещаното пред студентите продължава да звучи собствено човешкият глас на изследователя-учен и неизменното му индивидуално присъствие като форма на – нека си послужи с тази обикната от Сирма Данова дума – жизнеутвърждаване.

³ ЕЛЕНКОВ, Ив. Версии за българската идентичност в модерната епоха. – Предговор към: *Защо сме такива? В търсене на българската културна идентичност*. Съст. Ив. Еленков, Р. Даскалов. София: Просвета, 1994, с. 15.